

ابزارهای تضمین حق سلامت حجاج در آموزه‌های فقهی و اسناد حقوق بشری

سیده‌لطیفه حسینی^۱؛ ناهید محمدزاده^۲

چکیده

یکی از اعمال عبادی - سیاسی، که جایگاه ویژه‌ای در اسلام دارد، حج است. در این میان، حق سلامتی حجاجان در طول اعمال مناسک حج، عاملی مهم و تأثیرگذار تلقی می‌گردد. از این رو مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی، ضمن پاسخ به سؤال «چینستی ابزارهای تضمین حق سلامت حجاج در مکتب اسلام و نظام حقوق بشر»، به بررسی سازوکارهای حمایتی - حقوق بشری در زمینه حق سلامت در مناسک حج می‌پردازد. بنابراین هدف این مقاله، بررسی تحلیلی ابزارهای تضمین حق سلامت در دو نظام مختلف است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد علی‌رغم تفوق و تفضل قوانین اسلامی و وجود کنوانسیون‌ها و حمایت‌های حقوقی بین‌المللی، حمایت‌های حقوقی دولت میزبان (عربستان) نواقص و کاستی‌هایی دارد. با این حال جهت تضمین حق سلامت حجاج و مقابله با موانع و چالش‌های روبه‌رو، بازنگری در فقه پویای تشیع، اجتهاد دینی، همفکری و همگرایی دولت‌های مسلمان، به ویژه دولت عربستان، در این حوزه لازم می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: حق سلامت، حجاج، اسلام، فقه، اسناد حقوق بشری.

۱. استادیار گروه حقوق دانشگاه الزهراء، تهران (l.hosseini@alzahra.ac.ir).

۲. وکیل پایه یک دادگستری - کارشناس ارشد حقوق خصوصی - کارشناس سطح دو حوزه علمیه (نویسنده مسئول) (namohammadzadeh95@gmail.com).

مقدمه

حج تجلی روح عبادت، بندگی و اجتماع سیاسی - عبادی دینداران است و در رفع مشکلات منطقه‌ای و جهانی، وحدت ادیان الهی و نهایتاً صلح جهانی نقش بسزایی دارد. حضور پرشور مسلمانان در حج، در گرو تأمین امکانات و ایفای تعهدات حقوق بشری دولت عربستان است. در این میان حق سلامت، یکی از حقوق بنیادین بشر است؛ زیرا لازمه حیات و حیثیت ذاتی انسان است و در رشد انسان نقش دارد. از سویی توفیق حضور و انجام مطلوب مناسک حج نیز در گرو مصونیت (مائه: ۲)، سلامتی و رعایت بهداشت حجاج است؛ به همین دلیل، اسلام به حق سلامت و آگاهی از اصول بهداشتی تأکید کرده و به آن جایگاه ویژه‌ای بخشیده است. همچنین در اسناد حقوق بشری نظام بین‌الملل نیز به جایگاه حق سلامت و بهداشت توجه شده است؛ به طوری که امروزه اجرا و پایبندی بدان از تعهدات دولت‌ها به شمار می‌آید و در صورتی که نقض آنها اثبات شود، با استناد به قانون مسئولیت مدنی، قابلیت طرح دعوی و پیگیری در مراجع قضایی بین‌المللی، و مطالبه خسارات برای زیان‌دیدگان را دارد.

در موضوع مورد بحث، دولت عربستان میزبان بزرگ‌ترین اعمال عبادی - اجتماعی دینداران است و از منظر حقوق بین‌الملل، تعهدات و تکالیفی بر عهده دارد. لذا انتظار می‌رود دولت عربستان ضمن پایبندی به اصول و آموزه‌های اسلامی و دیگر مقررات بین‌المللی، حقوق انسانی حجاج، به ویژه حق سلامت آنان، را تضمین کند.

از این‌رو مقاله حاضر با هدف «بررسی حق سلامت حجاج در مناسک حج در آموزه‌های فقهی و اسناد حقوق بشری» با روش توصیفی - تحلیلی و چارچوب نظری به نگارش در آمد. مقاله در سه بند در جهت پاسخگویی به این سؤال است

که «حمایت‌های حقوق بشری از حق سلامت حجاج در مکتب اسلام (ثقلین) و حقوق بشر چیست؟ و دولت عربستان، به عنوان دولت میزبان، چه مسئولیتی در این خصوص دارد؟» بنابراین برای تبیین موضوع، ابتدا به نحوه تحقق حق سلامت در منابع اسلامی و اسناد حقوق بشری توجه شده و سپس موضوع سلامتی، که حقی بشری است، بررسی گردیده است تا در پرتو آن ماهیت تعهدات دولت عربستان، نسبت به حق سلامت، آشکار گردد.

بند اول: چگونگی تعیین حق سلامت در منابع اسلامی و اسناد حقوق بشری

برای تضمین یک حق و تعبیه سازوکارهای حمایتی آن لازم است حق متعین گردد. تا زمانی که به وجود حق در چارچوب یک منبع حقوقی الزام‌آوار تصریح نشده باشد، نمی‌توان مدعی رعایت، و در صورت نقض آن مدعی جبران خسارت بود؛ به این ترتیب در این قسمت بررسی خواهد شد که در کدام منابع اسلامی و اسناد حقوق بشری به حق بر سلامت، به طور کلی، و حق بر سلامت حجاج، به طور خاص، تصریح شده است تا سپس ابزارهای تضمین و حمایتی حق مذکور مشخص گردد.

قرآن کریم بر ضرورت حق سلامت و اهمیت آن در زندگی دنیوی و اخروی اشاره‌های فراوان دارد. حفظ سلامتی، در نظام اجتماعی، بخشی از مسئولیت همگانی است و آحاد جامعه باید برای حفظ کرامت انسانی (اسراء: ۷۰)، صیانت از نفس (بقره: ۱۹۵)، بقای نسل، قدرت بر انجام وظایف دینی و کسب فیوضات و رضوان الهی، اصول بهداشتی را رعایت کنند. جامع‌نگری دین اسلام در حوزه سلامت سبب شده است تا الزامات و بایسته‌های این حوزه در قالب فرامین فردی - اجتماعی در آیات قرآن (مؤمنون: ۱۱۵) منعکس گردد؛ قوانین و مقرراتی که همه حوزه‌های جسمی و جنسی، خواب، سلامت روحی و روانی، خوراک و پوشاک و همه جنبه‌های فردی و اجتماعی را شامل می‌شود؛ چنان‌که حفظ اعضا و جوارح، که

امانت‌های الهی هستند (یونس: ۳۱؛ بقره: ۱۱۶؛ بلد۸-۹)، نیز از ویژگی‌های برجسته مؤمنان معرفی شده (معارج: ۳۲) و مراقبت از آن سبب خشنودی الهی (بقره: ۲۲۲)، کسب کمالات معنوی و حفظ ارزش‌های اخلاقی (بقره: ۱۷۲)، افزایش نعمت (سبأ: ۱۵) و نهایتاً تکامل و قرب مؤمن می‌گردد. از طرفی بی‌پروایی در خصوص حفظ اعضا و جوارح، نمونه و مصداقی از ظلم و ضرر بر نفس دانسته شده است. (بقره: ۵۷)

جامعه جهانی پس از جنگ جهانی دوم و با تأسیس سازمان ملل، با وجود اسناد پراکنده حقوق بشری، به طور مشخص بر احترام و تشویق به حقوق بشر، به طور کلی تأکید کرد. حقوق بشر به معنای امتیازات کلی است که هر فرد طبعاً دارای آن است. این امتیازات، در صورت تحقق، معیار واقعی مشروعیت و ملاک محدودیت اقتدار دولت در قبال افراد است. حقوق بشر، که از دو قرن پیش به نظام‌های موضوعه راه یافته، در حال حاضر دچار تحول شده و در نتیجه در مبانی کلاسیک «حاکمیت»، دگرگونی‌هایی پدید آورده است. (فلسفی، ۱۳۷۵، ص ۹۵)

تشویق به احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، یکی از اهداف تأسیس سازمان ملل است. به عنوان نمونه در منشور ملل متحد آمده است:

حصول همکاری در حل مسائل بین‌المللی که دارای جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی یا بشردوستانه است و در پیشبرد و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همگان بدون تمایز از حیث نژاد، جنس، زبان یا مذهب... و سازمان ملل همچون مرکزی برای هماهنگ کردن اقداماتی که ملل جهت حصول هدف‌های مشترک معمول می‌دارند، تأسیس می‌گردد. (منشور ملل متحد، ۱۹۴۵، ماده ۱)

مقدمه منشور ملل متحد بر حقوق اساسی بشر، حیثیت و ارزش شخصیت انسانی، تساوی حقوق مرد و زن و همچنین تساوی بین ملت‌ها، اعم از کوچک و بزرگ، تأکید دارد و محور اصلی آینده را بشریت می‌داند. حق بر سلامت نیز

از جمله حق‌های بشری و در زمره حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی قرار می‌گیرد که اسناد مختلف در حوزه حقوق بشر بر تحقق و تضمین آن تأکید کرده‌اند. در این قسمت برای بیان چگونگی تضمین این حق در دو منبع اسلامی و بین‌المللی، ابتدا به نحوه تصریح این حق در آموزه‌های اسلامی و سپس اسناد حقوق بشری پرداخته خواهد شد.

۱. حق سلامت در منابع اسلامی

در این قسمت حق سلامت در منبع زلال وحی، قرآن کریم، و سیره و سنت نبوی و علوی و فقه بررسی می‌شود.

الف) اصول حمایتی - حقوقی حق سلامت در قرآن کریم

رعایت حق بهداشت و سلامت، از جمله حقوقی است که در قرآن کریم به انواع مختلفش اشاره شده است. در این قسمت به ذکر مصادیق حق بهداشت و سلامت خواهیم پرداخت.

یک - بهداشت غذا

قرآن کریم در آیات متعدد به اهمیت روزی حلال (نحل: ۱۴)، طیب (بقره: ۱۶۹) و پاکیزه (اعراف: ۳۲؛ بقره: ۱۶۸؛ مائده: ۷۷ و ۷۸) اشاره دارد و به دلیل تأثیر غذای حلال و پاکیزه یا حرام در عمل (شوری: ۳۰) و زندگی دینداران، پس از معرفی انواع غذاها و خوردنی‌ها - از جمله سیر، عدس، پیاز (بقره: ۶۱)، مرغ، ترنجبین (اعراف: ۱۶۰)، حبوبات (الرحمن: ۱۲)، آبیان، میوه‌ها (مائده: ۶۹؛ رعد: ۲)، خرما، انگور (یس: ۳۴؛ نحل: ۶۷؛ مومنون: ۱۹)، انجیر و زیتون (تین: ۱) - به استفاده از نوشیدنی‌های سالم و گوارا (نحل: ۶۶) و غذای پاکیزه (اعراف: ۲۲؛ بقره: ۱۶۸)، طیب (اسراء: ۷۰؛ اعراف: ۳۲؛ نحل: ۱۱۴) و حلال (جاثیه: ۱۶؛ بقره: ۱۷۲)، که سازگار با طبع انسان است، (بقره: ۱۶۸؛ مائده: ۴) تأکید می‌کند. همچنین بر تفکر

در کیفیت غذا (عبس: ۲۴؛ کهف: ۱۹) و نعمت سلامت و منشأ آن (شعراء: ۷۸ و ۸۱) توجه می‌دهد و از خوردن رجس (انعام: ۱۴۵-۱۴۶) و غذاهای نامرغوب (بقره: ۲۶۷)، بی‌مورد (اعراف: ۳۲) اسراف، تبذیر و پرخوری (اعراف: ۳۱)، زیاده‌روی (طه: ۸۱)، خوردن حیوانات حرام گوشت و مردار (بقره: ۱۷۳؛ مائده: ۱۰۷) و نیز سایر حیواناتی که به دلایل غیر شرعی مرده‌اند، نهی می‌کند. (مائده: ۳)

قرآن کریم علاوه بر اشاره به نقش روزه در درمان بیماری‌های جسمی (احزاب: ۳۵)، بر نقش تغذیه در درمان برخی از بیماری‌های جسمی (نحل: ۶۸ و ۶۹) نیز تأکید می‌کند. ارزش و اهمیت مواد غذایی در مکتب اسلام تا آنجاست که خداوند متعال بدان سوگند یاد می‌کند (تین: ۱) و حتی بخشی از پاداش اخروی مؤمنان در آخرت را بهره‌مندی از انواع خوردنی‌ها (رعد: ۳۵؛ ص: ۵۱؛ زخرف: ۷۱؛ محمد: ۱۵)، غذاها (طور: ۱۹؛ الرحمن: ۶۸؛ واقعه: ۲۰-۲۱)، شراب، میوه (ص: ۵۱؛ واقعه: ۳۲-۳۳) و نوشیدنی‌های گوارا (مطففین: ۲۵ و ۶۷؛ انسان: ۱۷) قرار داده است.

دو- بهداشت فردی

اصول بهداشت فردی در سلامت و سعادت انسان‌ها، نقش مهمی دارد؛ به طوری که قرآن کریم در آیات متعدد به رعایت اصول بهداشتی اشاره می‌کند؛ از جمله اصول بهداشت فردی، لزوم غسل از جنابت و تطهیر بدن (مائده: ۶) از آلودگی (مدثر: ۴) و ضرورت استحمام (ص: ۴۲) است که نقش مهمی در زدودن آلودگی‌ها از بدن دارد. (انفال: ۱۱) همچنین رعایت بهداشت و سلامت جنسی زنان به ویژه در دوران قاعدگی، رعایت بهداشت در آمیزش (بقره: ۲۲۲)، داشتن صبر و دوری از تنازع (انفال: ۴۶)، تطهیر بدن از چرک و آلودگی برای ورود به مکان‌های مقدس (حج: ۲۹) و خانه خدا (بقره: ۱۲۵)، کسب طهارت جهت مس قرآن (واقعه: ۷۹)، گرفتن وضو (مائده: ۶) یا تیمم (مائده: ۶؛ نساء: ۶۳) جهت اقامه نماز و تطهیر بدن برای ورود به مسجدالحرام جهت طواف (حج: ۲۹) از دیگر اصول حوزه سلامت و

بهداشت فردی است و بیانگر آن است که قرآن کریم به همه جلوه‌های طهارت و بهداشت توجه دارد و از دینداران می‌خواهد که آن را مراعات کنند.

علاوه بر سلامت و بهداشت فردی دینداران، حق بهداشت و سلامت حجاج به طور اخص نیز مورد توجه دین مبین اسلام است. از سویی تندرستی و سلامتی، اساس بسیاری از توفیقات عبادی و اعمال خداپسندانه است. از این رو قرآن کریم با تأکید بر سلامت جسمی و روحی حجاج، بر لزوم حفظ حرمت مناسک حج (مائده: ۲)، امنیت زائران خانه خدا (مائده: ۲)، عدم عسر و حرج (بقره: ۱۷۳؛ شرح: ۶۵) و حفظ بهداشت روانی حجاج، می‌فرماید: «هنگامی که قربانی به محل وقوع برسد، اگر کسی بیمار باشد یا درد سر بر او عارض باشد، سر بترشد و فدا کند و به روزه داشتن یا صدقه دادن یا کشتن گوسفند. و پس از آنکه ترس و منع برطرف شود با اتمام عمره حج را آغاز کند...». (بقره: ۱۹۶)

ب) اصول حمایتی - حقوقی حق سلامت در سیره نبوی و علوی

کثرت توصیه‌های بهداشتی پیشوایان دین علیهم‌السلام، مؤید آن است که بهره‌مندی از نعمت سلامت و رعایت اصول بهداشتی در راستای عبودیت، امری لازم و ضروری است. از این رو پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرمایند:

- بهداشت و نظافت، نشانه ایمان است و صدقه در حال سلامتی بافضیلت‌تر است؛ (طوسی، ۱۳۸۸، ص ۲۷)

- دو نعمتند که بسیاری از مردم در مورد آن دو، ضرر و زیان می‌بینند و به درستی استفاده نمی‌کنند: یکی سلامتی و دیگری اوقات فراغت. (دشتی، ۱۳۸۸، ص ۵۶۱)

- شستن دست‌ها قبل از صرف غذا، (همان، ص ۴۵۷) شستن پیراهن‌ها، اصلاح موها، مسواک و زینت کردن، تأکید بر نظافت و پاکیزگی است. (همان، ص ۲۱۲ و ۲۱۳).

– خواندن دو رکعت نماز با دهان مسواک زده از هفتاد رکعت نماز شخص مسواک نزده بهتر است. (همان، ص ۲۱۳ و ۲۱۴)

– دو نعمت است که بسیاری از مردم با آنها آزمایش می‌شوند: آسایش و سلامتی. (رحمت کاشانی، ۱۳۹۱، ص ۲۷۷)

– امنیت و عافیت دو نعمتی هستند که معمولاً شکر نمی‌شوند. (همان، ص ۲۱۶)

بدیهی است در مناسک عبادی – سیاسی حج نیز حجاج باید در حفظ آراستگی و حفظ بهداشت و نظافت شخصی خود کوشا باشند؛ چراکه رعایت موارد ذکر شده، در انجام مناسک عبادی و معنوی حج موضوعیت دارد. البته تحقق بخشی از آن منوط به تأمین امکانات مناسب از سوی دولت عربستان است.

از دیگر روایات حوزه بهداشت فردی، فرمایش امام صادق علیه السلام است. ایشان به نقل از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «هر کس دوست دارد که نیکی خانه‌اش افزون شود، باید پیش از غذا وضو بگیرد و هر کس پیش و پس از غذا وضو بگیرد، با روزی فراوان زندگی خواهد کرد و از بیماری در بدن، به سلامت می‌ماند». (طوسی، ۱۳۸۸، ص ۴۵۹) پرخوری، دهان را بدبو (محمدری شهری، ۱۳۷۷، ص ۱۶۰) و کم‌خوری، نفس را گرمی‌تر و تندرستی را پایدارتر می‌کند. (همان، ص ۱۵۷) امام رضا علیه السلام در کتاب طب الرضا، پس از بیان اهمیت و فلسفه به جا آوردن غسل جنابت، غسل عیدین، غسل جمعه و وضو، (عطاردی، ۱۳۶۸، ص ۶۵۴-۶۵۶) به آداب صحیح غذایی (همان، ص ۷۰۴) و نیز منافع و مضار برخی از خوردنی‌ها اشاره کردند و سپس فرمودند: «سلامت سرمایه‌ای مخفی است» (نجف، ۱۴۰۶، ص ۱۱۲)؛ «از پروردگار خود عافیت و سلامتی دنیا و آخرت را بخواهید». (رسولی محلاتی، ۱۳۷۸، ص ۳۳۳)

با ملاحظه روایات این حوزه، معلوم می‌گردد التزام به روایات فوق‌الذکر نه تنها در راستای حفظ سلامت و رعایت اصول بهداشتی است، بلکه به مثابه تکلیف شرعی،

امری لازم است. لکن التزام به آداب صحیح و شرعی اعمالی مانند غسل و وضوی حجاج، نیازمند توجه خاص دولت عربستان به تعبیه امکانات در محل های مناسب است.

ج) اصول حمایتی حق سلامت حجاج در تفقه و اجتهاد دینی

فقها و اندیشمندان نیز به تأسی از قرآن کریم و سیره معصومین علیهم السلام (ثقلین) تقریرات بسیاری ذیل احادیث طبی نگاشته‌اند و موجب رشد و شکوفایی علم پزشکی در بین مسلمانان شده‌اند که بایسته است حجاج همین دستورات را در مناسک حج به کار بندند. در همین راستا انواع خوردنی های حلال و حرام دریایی، خشکی، آشامیدنی های غیر مجاز و حرام مانند شراب، آبجو و... (عاملی الشامی، ۱۳۸۰، ص ۴۰۱-۴۰۷)، آداب غذا خوردن (همان، ص ۴۰۷)، انواع مطهرات (همان، ص ۲۶-۲۷)، انواع و آداب غسل، احکام تخلی، نحوه رفع نجاسات (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۷-۲۴۵) بیان شده‌اند.

برخی از نویسندگان مسلمان نیز در کتب خود به پاره‌ای از حقوق و تکالیف بیماران و پزشکان در دولت اسلامی پرداخته‌اند. (البار، ۱۴۲۹، ص ۱۲-۲۰) برخی دیگر نیز علاوه بر مسائل عمومی و مشترک حج، فصل خاصی را نیز به حج بانوان اختصاص داده‌اند و به جواز سایبان گیری زنان (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۱۹)، پوشیدن لباس دوخته یا پوشاندن پا و سر زنان مُحرم (امینی، آیتی، ۱۳۸۰، ص ۱۱۲)، مقدم داشتن طواف نسای زنان مُحرم و نماز آن بر سعی (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۴۷)، جواز پوشش صورت برای زنان (امینی، آیتی، ۱۳۸۰، ص ۱۱۲)، عدم حلق و تقصیر (تراشیدن سر) زنان (همان، ص ۱۱۹ و ۱۲۰) و... اشاره کرده‌اند. این احکام در برخی موارد برگرفته از روایات وارده، و در برخی منبعث از تفقه و اجتهاد دینی فقهاست.

فقهای دین - علاوه بر تقریر کتب، صدور احکام و فتاوی مرتب با حوزه

سلامت و بهداشت - بر اساس اجتهاد دینی، اصول حمایتی ویژه‌ای را در زمینه بهداشت و سلامت انسان‌ها تدوین کرده‌اند؛ از جمله مهم‌ترین این اصول و قواعد، «قاعدۀ طهارت» یا «اصالۀ الطهاره» است. طبق این قاعدۀ، هرگاه در طهارت یا نجاست چیزی شک کردیم، اصل بر طهارت آن است (مصطفوی، ۱۳۹۳، ص ۱۷۳) تا زمانی که نجاست آن ثابت گردد.

۲. حق بر سلامت حجاج در اسناد حقوق بشری

حق بر خورداری از بالاترین استانداردهای قابل حصول سلامتی یا حق بر سلامتی یکی از حق‌های بشری است که مورد تأکید اسناد حقوق بشری قرار گرفته است. (مقدمه اساسنامه سازمان بهداشت جهانی) از آنجا که سند حقوق بشری مشخصی به موضوع حج اختصاص نیافته، لذا از این اسناد، ضرورت تضمین حق سلامت حجاج در حین انجام مناسک حج استخراج می‌گردد.

از آنجا که حوزه‌های مربوط به سلامت متنوع است، در اسناد حقوق بشری نیز عمدتاً از سلامت جسمی و روانی، و گاهی از سلامت معنوی و اجتماعی حمایت شده است. با توجه به اینکه تحقق بهداشت و سلامت، امروزه نیازمند مداخله و همکاری‌های بین‌المللی است، از این رو اسناد متعددی به حق سلامت اشاره دارند که می‌توانند در خصوص سلامت حجاج نیز مورد استفاده قرار بگیرند. این تعهدات حقوق بشری مندرج در اسناد مذکور، صرفاً دولت‌هایی را متعهد می‌کند که به طرق مختلف آن تعهدات را پذیرفته باشند؛ اگرچه به نظر می‌رسد ماهیت عرفی در برخی از حوزه‌های حقوق بشری، مثل سلامت، دولت‌های غیر عضو را نیز از این منظر، به رعایت و تحقق آن حقوق متعهد می‌کند.

الف) منشور ملل متحد

پس از جنگ جهانی دوم و تصویب منشور ملل متحد، ضرورت‌های حیات

بین‌المللی، دولت‌های جهان را ناگزیر ساخت که به نام مردم خویش، سازمان ملل متحد را ناظر بر تدوین و اعتلای این حقوق نمایند. در نتیجه حقوق بشر از زندان حاکمیت بی‌چون و چرای دولت‌ها در آمد و تحقق نخستین هدف ملل متحد، که همانا حفظ صلح و امنیت بین‌المللی است، منوط به رعایت آن گردید. رعایت حقوق اساسی بشر نیز به موجب بند ۲ از مقدمه، و بند ۳ از ماده یک منشور ملل متحد، به صورت اهداف اصلی سازمان ملل متحد در آمد و ماده ۵۵ همان منشور، صراحتاً از ارتباط میان دو مفهوم «صلح و امنیت جهان» و «حقوق بشر» سخن به میان آورد. با تصویب ماده ۵۵ به شکل کنونی، سازمان ملل متحد موظف به ترغیب و تشویق دولت‌ها در احترام به حقوق بشر و رفع موانع رشد و تعالی آن شده است. ماده ۵۶ منشور ملل، اقدامات سازمان را بر همکاری جداگانه یا جمعی اعضا در راه نیل به مقاصد ماده ۵۵ متکی کرده است. این ماده، زیرکانه برای دولت‌های عضو سازمان ملل، الزامی حقوقی در جهت تضمین مؤثر قاعده کلی در ماده ۵۵ به وجود آورده است. لذا هر یک از دولت‌های عضو، از جمله دولت عربستان، در مقام شخصیتی مستقل از سازمان، باید از انجام عملی که با روح کلی ماده ۵۶ منشور ملل متحد منافات دارد، خودداری ورزد و با حسن نیت با سازمان ملل همکاری کند. اما بر خلاف ماده ۵۶، ماده دیگری در منشور وجود دارد که ظاهراً با مقتضای ماده ۵۵ (بند ج) در تعارض است. به موجب ماده ۲ (بند هفتم) منشور، هیچ یک از مقررات مندرج در این منشور، ملل متحد را مجاز نمی‌دارد که در اموری که اساساً در قلمرو صلاحیت ملی کشورها قرار دارد، دخالت کند. همچنین اعضا را نیز ملزم نمی‌کند چنان مسائلی را برای حل و فصل، تابع مقررات این منشور قرار دهند... . شاید دولت عربستان به این بند استناد، و ادعا کند که مسائل مربوط به حقوق بشر، مانند حق بر سلامت، معمولاً از جمله مسائل داخلی به شمار می‌آید و در زمره آن مسائلی قرار گرفته که از حوزه اقتدار سازمان ملل خارج است. اما به نظر می‌رسد

چنین تفسیری با منطق حاکم بر منشور سازگار نباشد؛ چراکه رعایت موازین حقوق بشر، که حق سلامت یکی از مصادیق آن است، از جمله تعهدات بین‌المللی دولت‌ها به شمار می‌آید. بند هفت ماده ۲ منشور هم، در این مورد، مَحْمَل ندارد؛ زیرا طبق قواعد و اصول، هر معاهده باید در پرتو موضوع و هدف معاهده تفسیر شود. در اینجا نیز رعایت حقوق بشر، از جمله اهدافی است که منشور در ماده یک به آن اشاره، و همین تفسیر حقوق بشر را از صلاحیت انحصاری دولت‌ها خارج کرده است.

کمیسیون حقوق بشر، بر اساس ماده ۶۸ منشور ملل متحد، ابتدا طرح اعلامیه جهانی حقوق بشر، و سپس طرح میثاق‌های حقوق بشر را تهیه کرد. روشن است منشور ملل متحد، صرفاً به ضرورت رعایت و احترام به حقوق بشر به طور کلی اشاره، و بر تعهد دولت‌ها به طور مستقل یا جمعی تأکید کرده است. در نتیجه از ذکر مصادیق حقوق بشر به طور کلی، و حق سلامت به طور خاص، امتناع کرده است. اما با توجه به اینکه حق سلامت یکی از مصادیق حقوق بشر است، در دایره رعایت و احترام مورد نظر منشور قرار می‌گیرد. بر همین اساس، با توجه به تأکید منشور از سال ۱۹۴۸، مجمع عمومی سازمان ملل برای تحقق عینی‌تر مصادیق حقوق بشر، اقداماتی را در راستای تصویب اسناد جهانی اتخاذ کرد. مجمع عمومی طرح نخستین را در ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸، و طرح دوم را در ۱۹۶۶ به تصویب رساند.

ب) اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی

اعلامیه جهانی حقوق بشر، بهترین وسیله تفسیر مقررات منشور ملل متحد در زمینه حقوق بشر به شمار می‌آید و میثاق بین‌المللی مربوط به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، که الزاماتی حقوقی برای امضاکنندگان به وجود آورده است، عامل مؤثری برای تضمین مقررات حقوق بشر و نظارت بر اجرای آن مقررات، قلمداد می‌شود. اعلامیه جهانی حقوق بشر بر وضع بهداشت و سلامت

و برخورداری از خدمات اجتماعی و خانواده (اعلامیه جهانی حقوق بشر، ۱۹۴۸، بند ۲ او ۲ ماده ۲، تبصره ماده ۲) و حق زندگی توأم با کرامت انسانی و همراه با سلامت، به مفهوم گسترده کلمه، (بند ۲ و تبصره ذیل آن) تأکید دارد. این اعلامیه، داشتن زندگی آبرومندانه را در گرو تأمین نیازهای بنیادین و اولیه‌ای چون سلامت ذکر می‌کند. (ماده ۲۵)

میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی نیز به عنوان سندی الزام‌آور، به طور مشخص در ماده ۱۲، سلامتی جسمی و روحی را حق هر فرد دانسته است که باید توسط دولت‌ها به رسمیت شناخته شود. همچنین جهت تحقق این حق نیز دولت‌ها را به اتخاذ اقداماتی متعهد کرده است. بهداشت محیط و بهداشت صنعتی (بند ۲/ب ماده ۱۲)، رشد سالم کودکان و تقلیل مرگ کودکان متولد شده (بند ۲/الف ماده ۱۲)، پیشگیری، معالجه و پیکار با بیماری‌های همه‌گیر، بومی و حرفه‌ای (بند ۲/ج ماده ۱۲) و تأمین مراجع پزشکی و کمک‌های پزشکی برای عموم (بند ۲/د ماده ۱۲) از جمله اقدامات تحقق حق سلامت است که به موجب میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مورد تأکید قرار گرفته است. (میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، ۱۹۶۶)

ج) سایر اسناد حقوق بشری

یک - اساسنامه سازمان بهداشت جهانی WHO

این اساسنامه، در سال ۱۹۴۶ به امضای دولت‌ها رسید و در سال ۱۹۴۸ با امضای ۶۱ کشور، سازمان بهداشت جهانی به عنوان نخستین آژانس تخصصی ملل متحد، لازم‌الاجرا گردید. البته این سازمان مدت‌ها به دلایل اقتصادی و مالی، در حوزه سلامت و بهداشت عمومی توفیق چندانی نداشت تا اینکه به تاسی از اسناد بین‌المللی حقوق بشر در سال ۱۹۷۸، این سازمان اعلامیه آلماتا را تحت عنوان بهداشت برای همگان صادر کرد. (باقری و دیگران، ۱۳۹۷، ص ۱۸۲).

ویروس کرونا، که عامل ابتلا به بیماری کووید ۱۹ است، اخیراً در سراسر جهان منتشر شده است. امکان سرایت و انتشار سریع این بیماری، که دستگاه تنفسی را درگیر می‌کند، به دلیل ماهیتش و در صورت عدم رعایت نکات بهداشتی وجود دارد؛ به همین دلیل سازمان بهداشت جهانی در دو حوزه پیشگیری (اقدامات پیشگیرانه) و درمانی، اصولی را معرفی کرده است. قطره‌هایی که با سرفه یا عطسه از راه بینی و دهان فرد مبتلا خارج می‌شود و تماس با سطوح آلوده به این ویروس، از مهم‌ترین راه‌های انتقال آن است. به این خاطر شست‌وشوی مرتب دست‌ها، رعایت فاصله در اجتماعات، دست زدن به دهان، بینی و چشم‌ها و رعایت بهداشت تنفسی از سوی سازمان بهداشت جهانی، در راستای حفظ سلامتی افراد، توصیه می‌شود. (سازمان بهداشت جهانی، ۱۳۹۹/۳/۳۱)

مناسک حج از جمله اجتماعات واجب است که با توجه به شرایط، لازم است کشور میزبان در جهت اجرای آن از یک طرف، و تلاش برای حفظ سلامتی حجاج از طرف دیگر، تدابیر لازم را اتخاذ کند. لذا در راستای عدم توقف این فریضه، پذیرش محدود افراد برای اجرای این مناسک (با رعایت سهمیه کشورها) تست کامل افراد از حیث مبتلا بودن به بیماری، رعایت نکات و توصیه‌های بهداشتی و مهم‌تر از همه، تلاش برای تولید واکسن این بیماری مانند سایر بیماری‌ها نظیر آنفولانزا، از جمله راه‌های پیشنهادی است.

دو- اعلامیه حقوق بشر اسلامی یا اعلامیه قاهره

این اعلامیه، با یک مقدمه و ۲۵ ماده، توسط سازمان کنفرانس اسلامی در قاهره تصویب گردید. تأکید بر شریعت اسلام به عنوان تنها مرجع برای تفسیر یا توضیح، تأکید بر شرافت و کرامت انسانی، حقوق فردی و اجتماعی انسان‌ها، نگاه اسلامی به حقوق بشر و در نظر گرفتن زمینه‌های فرهنگی و دینی افراد از جمله امتیازات این اعلامیه است. اعلامیه مذکور، حق تأمین بهداشت کودکان و مراقبت‌های ویژه

کودکان (اعلامیه حقوق بشر اسلامی، ۱۹۹۰، بند الف ماده ۷) و حق زندگی در محیط پاک (ماده ۱۷) را حق انسان‌ها می‌داند و دولت و جامعه را به تأمین بهداشت و ایجاد مراکز عمومی موظف می‌کند. (بند ب ماده ۱۷)

سه - کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی

این سند بین‌المللی، ۲۱ دسامبر سال ۱۹۶۵، در اجلاسیه مجمع عمومی سازمان ملل متحد، در یک مقدمه و ۲۵ ماده و با هدف نفی هرگونه تبعیض نژادی تصویب گردید. در بخشی از سند مذکور به حق استفاده و دسترسی همگان به بهداشت عمومی، مراقبت‌های پزشکی، بیمه و خدمات اجتماعی اشاره شده است. (کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی، ۱۹۶۵، بند ه ۴/ ماده ۵)

چهار - عهدنامه مودت ایران و عربستان

اگرچه عهدنامه مودت که بین دو دولت ایران و عربستان، حجاز و ملحقات مصوب ۱۳۰۸ منعقد شده، سندی چندجانبه نیست، اما این معاهده دوجانبه، برای دولت‌های عضو، لازم‌الاجراست. بر اساس عهدنامه مذکور، عربستان متعهد می‌گردد با حجاج ایرانی، از هر جهت، مانند سایر حجاجی که به بیت‌الله الحرام می‌روند، معامله و رفتار کند و اجازه ندهد که نسبت به حجاج ایرانی، در ادای مناسک حج و فرائض دینی آنها، هیچ‌گونه مشکلاتی ایجاد شود. همچنین متعهد می‌شود که وسایل امنیت، آسایش و اطمینان آنها را فراهم کند.

به این ترتیب می‌توان گفت این اسناد، منابع شکلی تعین حق سلامت حجاج هستند که متعاقب پذیرش آن اسناد توسط دولت‌های عضو جامعه بین‌المللی، تعهد و تکلیف لازم در جهت تحقق آن نیز مطرح می‌گردد. اما لازم است مشخص شود هنگامی که از حق بودن سخن به میان می‌آید و گفته می‌شود برخورداری از استانداردهای سلامتی حق است، این حق از چه ویژگی‌هایی برخوردار است

و دارنده آن را در چه شرایط و جایگاهی قرار می‌دهد و مضاف بر آن منظور از سلامتی چیست!

برای روشن شدن این مسئله، تحلیل ماهوی حق لازم است. از آنجایی که حق و تکلیف دو روی یک سکه هستند - به این معنا که وجود حق، لزوم رعایت و تحقق آن را ایجاب می‌کند - بعد از تحلیل ماهوی حق، موضوع و دامنه تعهد دولت‌ها از جمله دولت عربستان به عنوان دولت میزبان در رعایت و تحقق حق سلامت حجاج، بررسی می‌گردد.

بند دوم: تحلیل مفهوم حق داشتن سلامتی حجاج

در این قسمت، چستی ماهیت حق سلامت حجاج بررسی می‌شود. لازم است ابتدا بحث را با ارائه چند تعریف راجع به حق آغاز کنیم. برخی مفهوم حق را حظ و نصیب می‌دانند؛ آن چیزی که به حیات و موجودیت هر موجودی تعلق دارد و به این معناست که هر موجودی به لحاظ موقعیت خود، نسبت به دیگری مطالبه می‌کند. (بطحائی گلپایگانی، ۱۳۸۳، ص ۱۱۲)

برخی دیگر برای حق، معنای حقیقی و اعتباری قائلند و معنای اعتباری حق را اجازه می‌دانند؛ یعنی زمانی که می‌گوییم کسی حق دارد، یعنی ذی‌حق اجازه دارد و مانعی در مقابل وی نیست. لازمه آن نیز اختیار شخص به استفاده و عدم استفاده از آن است. (ابراهیمی، ۱۳۸۲، ص ۱۱۷) برخی علاوه بر اینکه حق را امری اعتباری می‌دانند، اعتقاد دارند که اعتبارکننده گاهی عموم عقلا، گاهی افراد خاص و گاهی شارع است. (صرامی، ۱۳۸۵، ص ۷۸) در تعریف دیگر، حق امتیازی است که قانون به شخص می‌دهد و از آن پشتیبانی می‌کند. در این مورد، خصوصیت بارز حق این خواهد بود که نوعی سلطنت، قدرت و اختیار برای دارنده آن به ارمغان می‌آورد. (ورعی، ۱۳۸۱، ص ۲۹) برخی حق را از سنخ توان و اختیار می‌دانند؛ به این معنا که توانایی (توانستن) با حق توأم است. (صرامی، ۱۳۸۵، ص ۱۷۱)

حق برای عینیت یافتن، باید قابلیت اجرایی داشته باشد و اجرای آن از طریق یک قاعده حقوقی تضمین گردد. در این صورت حق نیازمند حمایت نظام حقوقی و امکان انتفاع صاحب حق است. (همان، ص ۱۴۷) حق، دارنده آن را در وضعیت ویژه‌ای قرار می‌دهد.

هوفیلد در تحلیل خود از مفهوم حق، چهار رابطه حقوقی را بررسی می‌کند. اولین رابطه‌ای که به بحث ما مربوط می‌شود، رابطه حق - مطالبه است و آن قلمرویی است که حقوق بشر در قالب آن جای می‌گیرد. در این رابطه، ماهیت حق، مطالبه است و این دسته از حق‌ها، در پیوندی هماهنگ، با یک تعهد متقابل هستند و لازمه حق - مطالبه، وجود تعهدی در طرف مقابل است. (Henry, 2008, 151)

حقوق بشر معاصر، نظامی هنجاری است که متضمن حق افراد در برابر دولت است و کارکرد اصلی این نظام هنجاری، محدود کردن قدرت دولت در برابر افراد است. دولت‌ها به تضمین این حق‌ها برای افراد متعهد هستند؛ به همین دلیل ادبیات حاکم بر اسناد بین‌المللی حقوق بشر در رابطه با دولت‌ها، ادبیاتی تعهدمدار و نسبت به افراد، ادبیاتی حق‌محور است. (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۸، ص ۲۸) به این ترتیب حق سلامت در زمره حق - ادعا قرار دارد و حجاج به عنوان ذی‌حقان می‌توانند آن را مطالبه کنند (ادبیات حق‌محور در ارتباط با خود) و دولت عربستان نیز در مقابل آن، متعهد به تضمین این حق است. (ادبیات تعهدمدار در ارتباط با دولت).

حق‌ها در یک دسته‌بندی به دو نسل قابل تقسیم‌اند: نسل اول، حق‌های «منفی» (سلبی) را در بر می‌گیرد که در مقابل، تکلیف «ترک فعل» را به همراه دارد. این نسل از حق‌ها به حقوق مدنی و سیاسی معروفند؛ نسل دوم معروف به حق‌های اجتماعی، اقتصادی، تکلیف مثبت (ایجابی) را در پی دارد. (راسخ، ۱۳۸۱، ص ۱۷۳)

سلامت از جمله حق‌های ایجابی و در زمره حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی قرار می‌گیرد؛ به این معنا که دولت‌ها متعهدند اقداماتی را در جهت تحقق آن اتخاذ

کنند و تحقق و تضمین این حق مستلزم مداخله و اقدام ایجابی دولت است. بنابراین در ادبیات حقوق بشری - که رویکرد آن نسبت به فرد، حق محور، و نسبت به دولت، تعهد محور است - از یک طرف حق سلامت، حق - مطالبه است و به موجب آن، حجاج، که دارندگان حق هستند، در جایگاه ویژه‌ای قرار دارند و امتیاز و اختیاری دارند که باید مورد حمایت قانون قرار گیرند و از طرف دیگر تعهدی است که در قالب انواع تعهدات مثبت و منفی یا وسیله و نتیجه به عهده دولت عربستان قرار دارد. این حق در چارچوب اصول برابری و عدم تبعیض تعیین می‌یابد. این اصول مبنای برخورداری انسان‌ها از حقوق بشر به طور عام، و برخورداری افراد از حق سلامت است. (Rehman, 2007, 29)

بند سوم: ماهیت تعهدات دولت عربستان نسبت به حق سلامت

به طور کلی، تعهد دولت‌ها نسبت به حقوق بشر دو گونه است: «تعهد به وسیله» و «تعهد به نتیجه». منظور از «تعهد به وسیله» آن است که متعهد، با به کارگیری وسیله و امکانات خاص، متعهد به تدارک محتوای حق برای ذی‌حق خواهد بود؛ مانند ماده ۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که کشورهای عضو را در به کارگیری و تلاش به منظور تأمین رو به تزاید حق‌های شناخته شده در این میثاق، با استفاده از حداکثر منابع موجود، متعهد می‌داند و در همین راستا، تعهدات ناشی از حق بر حداقل‌های رفاهی مانند حق بر سلامت به عنوان حق نسل دومی تعهد به نتیجه فوری، و تعهدات ناشی از سطحی بالاتر از حداقل‌ها، تعهدات به نتیجه رو به تزاید است که این تعهدات به وسیله اتخاذ سیاست‌ها و به کارگیری امکانات در دسترس، ایفا خواهند شد. اما در «تعهد به نتیجه»، متعهد مکلف به تدارک حق ذی‌حق است. این تکلیف و تعهد، قطعی و منجز بوده و مقید به وسیله یا امکانات خاصی نشده است.

تحلیل سه‌وجهی تعهدات حقوق بشری به ویژه در ادبیات حق‌های رفاهی، از

جمله حق سلامت، جایگاه مناسبی دارد. بر اساس این تحلیل، تعهدات به «احترام»، «حمایت» و «ایفا» از یکدیگر قابل تمایز هستند. در تعهد به «احترام»، دولت به اجتناب از مداخله در آزادی شهروندان موظف می‌گردد. همچنین در تعهد به «حمایت»، مکلف به بازداشتن دیگران از مداخله، و در تعهد به «ایفا» ملزم به انجام اقدامات ضروری در تأمین محتوای حق است. (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۸، ص ۴۱)

حق سلامت به عنوان یکی از مصادیق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، در بردارنده تعهد مثبت دولت است؛ به این معنا که دولت‌ها باید به طور مثبت از حق اظهار چنین حقی حمایت، و زمینه تحقق کامل این حق را فراهم کنند. (Lerner, 2006, 8)

از منظر قوانین، تعهدات و میثاق‌های بین‌المللی، دولت عربستان به عنوان دولت میزبان، ملزم به ایفای تعهدات حقوقی در حوزه حق بر سلامت است؛ زیرا دولت عربستان، به موجب حقوق بین‌الملل، اعم از عرفی و معاهده‌ها، باید کلیه اقدامات لازم جهت تضمین حق حیات و امنیت جانی بیگانگان قانونی را در قلمرو سرزمینی خود اتخاذ کند. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۶، ص ۱۲) همچنین طبق تعهدات عام حقوق بشری، دولت عربستان به عنوان دولت میزبان، ملزم به احترام و تضمین حق سلامت زائران است. این حقوق، لازمه احترام به شخصیت انسانی است.

همانطور که بیان شد حق بر سلامت مورد تأکید آموزه‌های اسلامی و اسناد بین‌المللی بوده است. در همین راستا، از دیگر تعهدات بین‌المللی دولت عربستان، پیش‌بینی و اتخاذ تدابیر پیشگیرانه در خصوص زمینه‌های اجرای این حق برای انجام فرائض الهی حج است. بدیهی است در صورتی که در نتیجه عدم اعمال حق بر سلامت، خساراتی متوجه حجاج گردد، به موجب طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، جبران خسارت، از جمله آثار و نتایج تخلف دولت عربستان است. (ابراهیم گل، ۱۳۹۱، ص ۱۸۴)

بر اساس آنچه گفته شد، تعهدات و وظایف دولت عربستان، بیش از پیش آشکار می‌گردد؛ زیرا انجام احسن مناسک حج و دیگر اعمال عبادی و فردی - اجتماعی حجاج در سرزمین وحی، مستلزم تأمین امکانات و شرایط ویژه و مناسب از سوی دولت عربستان است. همچنین در راستای حفظ سلامت حجاج ایرانی، دولت عربستان ملزم به پیش‌بینی امکانات، لوازم و تجهیزات بهداشتی و دارویی و نیز استقرار مکان‌های اختصاصی متعدد جهت نظافت فردی حجاج، از جمله استحمام، شست‌وشو، تعویض البسه، مشاوره با پزشکان زن، تأمین منزلگاه و استراحتگاه‌های ویژه زنان است. همچنین علاوه بر دسترسی به خدمات مشاوره پزشکی و تغذیه‌ای و به مواد غذایی و آب آشامیدنی سالم، توجه ویژه به رعایت بهداشت، بازرسی مستمر اماکن مذهبی و زیارتی، بهداشت فردی، سلامت کارگزاران، خادمین و کلیه حجاج اعم از زن و مرد و پیش‌بینی نیروی پلیس یا نیروی محافظ زن برای امنیت خاطر و بهداشت روانی زنان، به طور خاص لازم است.

دولت عربستان، به موجب مقررات عام حقوق بشری، متعهد به رعایت حقوق حجاج در طول انجام مناسک حج است؛ زیرا هر کشوری که مجوز قانونی ورود بیگانگان را به قلمرو سرزمینی خود - به ویژه در شرایط زمانی خاص، نظیر مناسک حج - صادر می‌کند، متعهد به تعبیه امکانات و رعایت حقوق میهمانان است؛ از جمله این حقوق، حق سلامت است که به دلیل ازدحام جمعیت و حضور افراد از بخش‌های مختلف جهان و لزوم اجرای مراسم خاص خود، اهمیت می‌یابد.

تحقق سلامت دینداران و بهداشت اجتماع عظیم انسانی در طول مناسک حج، مستلزم تلاش همگانی و مساعدت تمامی حجاج است؛ همچنان که دولت عربستان مکلف به بسترسازی و تأمین امکانات مناسب است؛ مانند تأمین لوازم و امکانات بهداشتی - درمانی و نیز کادر متخصص پزشکی، تأمین تجهیزات بهداشتی جهت استحمام و غسل به ویژه برای زنان، نصب سطل‌های زباله در فواصل مناسب،

تجمیع و ارسال گوشت‌های قربانی شده، احترام به کرامت انسانی، مساوات، رفتار برادرانه و پرهیز از قومیت‌گرایی، تبعیض نژادی و خشونت و

اصل عدم تبعیض، مندرج در بند دو ماده ۲ میثاق حقوق فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، شرط تمتع بر حقوق بشر به طور عام و حق بر سلامت به طور خاص به حساب می‌آید؛ زیرا اصل مذکور، مانع محروم شدن افراد در استفاده از این حقوق می‌شود. در بند یک ماده ۵ میثاق مذکور، که مهم‌ترین سند حقوق بشری در حوزه حق سلامت است، آمده:

هیچ یک از مقررات این میثاق‌ها نباید به گونه‌ای تفسیر گردد که متضمن ایجاد حقی برای هر دولت، هر گروه و هر فردی گردد که با استناد به آن در تضييع هر یک از حقوق و آزادی‌های شناخته شده در این میثاق‌ها، یا محدود کردن بیش از آنچه در این دو میثاق پیش بینی شده است، فعالیتی کند یا اقدامی به عمل آورد.

از جمله این حقوق حق بر سلامت است. تعهدات دولت‌ها در مورد حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بدین صورت است که هر یک از طرفین میثاق مکلف شده‌اند که با سعی و کوشش خود و از طریق همکاری بین‌المللی، خصوصاً در طرح‌های اقتصادی و فنی، با بهره‌برداری از حداکثر منابع موجودی که دارند، به منظور تحقق کامل حقوق شناخته شده در این میثاق و با استفاده از کلیه عوامل مناسب، خصوصاً با وضع مقررات قانونی، اقدام کنند (بند یک ماده ۲) و این مسئله بیانگر این است که اجرای این قبیل حقوق، مبتنی بر اقدامات «فرد» نشده، بلکه منوط به تدابیر و ابتکارات دولتی گردیده است. اعمال محدودیت‌های مربوط به امنیت ملی، نظم عمومی و حفظ آزادی‌های دیگران، تنها محدودیت‌هایی است که میثاق مذکور در استیفای حق‌هایی همچون حق بر سلامت پذیرفته است. البته میثاق، اعمال این محدودیت‌ها را منوط به مصوبات قانونی می‌کند. (مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر/یونسکو، ۱۳۸۰، ص ۷۱-۷۷)

به این ترتیب دولت عربستان، که دولت میزبان و منشأ تعالیم و حیانی است، نقش ویژه‌ای در تحقق حق سلامت دارد؛ به طوری که بسترسازی، تأمین و تجهیز امکانات، نظارت احسن و مستمر بر ایفای تعهدات و... از جمله تکالیف این دولت به شمار می‌رود.

نتیجه‌گیری

انجام مطلوب مناسک عبادی - سیاسی حج، مستلزم برخورداری از امکانات لازم و داشتن محیطی امن و سالم برای حجاج است. از جمله حقوقی که حجاج در کنار سایر لوازم باید از آن برخوردار باشند، حق بر سلامت است. این حق، حقی رفاهی است که هم در منابع اسلامی، (قرآن، روایات و فقه) در ابعاد مختلف سلامت جسم و روح به آن توجه شده و هم در اسناد بین‌المللی حقوق بشر، به رسمیت شناخته شده است.

این حق، از زوایای مختلف در اسناد متعدد حقوق بشری درج شده است. مهم‌ترین سند بین‌المللی که می‌توان از آن به عنوان منبع این حق نام برد، میثاق بین‌المللی حقوق فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی مصوب ۱۹۶۶ است. در ماده ۱۲ این میثاق، به طور مشخص دولت‌ها به تضمین حق بر سلامت افراد متعهد، و در همین راستا، به اتخاذ اقداماتی در جهت تحقق این حق ملزم شده‌اند. اگرچه این سند، کلی است و اختصاص به حقوق حجاج ندارد، اما حق بر سلامت، حقی بشری است که همه انسان‌ها - از آن جهت که انسان هستند، صرف نظر از هرگونه تعلقات عارضی - دارا هستند و حجاج نیز از این امر مستثنا نیستند. به این ترتیب با بررسی‌هایی که صورت گرفت، وجود چنین حقی در منابع اسلامی و حقوق بشری، برای حجاج، با توجه به عموماً، اثبات گردید.

آنچه که در این میان اهمیت می‌یابد، متعهد این حق است؛ به طور کلی، در ادبیات حقوق بشری، متعهد حقوق بشر دولت‌ها هستند؛ یعنی زمانی که از حقوق

بشر به طور کلی، یا یکی از مصادیق آن (در ما نحن فیه، حق بر سلامت) سخن به میان می‌آید، با دو روی سکه باید مواجه بود: یک روی آن، وجود حقی است که ذی حقان را در وضعیت ویژه مطالبه قرار می‌دهد (حق- ادعا یا حق- مطالبه) که در این خصوص، ادبیات کاملاً حق‌محورانه است؛ روی دیگر سکه، تضمین حق توسط دولت‌هاست که چنین تضمینی در چارچوب نظام حقوقی معنا می‌یابد؛ زیرا مستلزم ضمانت اجرا در صورت نقض و نیز جبران خسارت است.

دولت عربستان، که دولت میزبان و مجری مناسک حج است، متعهد به تضمین حق سلامت حجاج در دوران اجرای مناسک، از طریق پیش‌بینی مشخص آن در نظام حقوقی خود است؛ زیرا در چارچوب نظام بین‌الملل دولت‌ها، اگرچه مجبور به صدور اجازه یا روانامه به بیگانگان برای ورود به کشور خود نیستند، به محض اینکه به طور قانونی اجازه ورود به بیگانگان را صادر کردند، متعهد به تضمین حداقل‌هایی برای آنها می‌شوند. این حداقل‌ها با توجه به علت ورود بیگانه به کشور، مشخص می‌گردد.

از حداقل حقوقی که لازم است دولت عربستان در دوران مناسک حج برای حجاج تأمین کند، حق بر سلامت است. این حق، از نوع حق مثبت و ایجابی است و مستلزم مداخله دولت عربستان است؛ به این معنا که دولت متعهد، یعنی عربستان، در جهت تحقق حق سلامت حجاج در حوزه‌های بهداشت تغذیه، سلامتی جسمی، خواب، سلامت روحی، روانی و اجتماعی و نیز تضمین حق حیات و امنیت جانی آنان، متعهد به بسترسازی، به‌کارگیری تمامی امکانات و ابتکارات، تأمین و تجهیز امکانات، نظارت احسن و مستمر بر ایفای تعهدات و... است.

فارغ از تعهدات بین‌الملل و تکالیف عرفی بین‌المللی، دولت عربستان، میزبان بزرگ‌ترین اعمال عبادی- اجتماعی دینداران است. لذا انتظار می‌رود ضمن پایبندی به اصول و آموزه‌های اسلامی و دیگر اصول حقوق بشری، حقوق انسانی به ویژه

حق سلامت و بهداشت حجاج را - که به دلیل ازدحام جمعیت و حضور افراد از بخش‌های مختلف جهان و لزوم اجرای مراسم خاص خود اهمیت ویژه‌ای می‌یابد - رعایت و تضمین کند.

بدیهی است عدم رعایت این موارد، امکان طرح مسئولیت مدنی دولت عربستان را در چارچوب نظام مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها فراهم می‌کند؛ زیرا به موجب قواعد عام حقوق بین‌الملل، دولت میزبان مکلف به رعایت و تضمین حقوق بیگانگان است. به این ترتیب حجاج، که بیگانگان قانونی هستند، از حقوقی برخوردارند که دولت عربستان به دلیل میزبانی مناسک حج، مکلف به رعایت آنهاست. با این حال به نظر می‌رسد جهت رفع نواقص و کاستی‌ها و نیز تضمین حق سلامت و بهداشت حجاج و مقابله با موانع و چالش‌های روبه‌رو، بازنگری در فقه پویای تشیع، اجتهاد دینی، همفکری و همگرایی دولت‌های مسلمان، به ویژه دولت عربستان، در این حوزه لازم است.

منابع

- کوشش علی بهادری جهرمی و جمعی از نویسندگان (۱۳۹۶)، بررسی ابعاد حقوقی فاجعه منا (مجموعه مقالات)، تهران، انتشارات پژوهاک عدالت، ص ۳۸-۱۹.
۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱)، مفاتیح الحیاة، تحقیق و تنظیم محمدحسین فلاحزاده و دیگران، قم، نشر اسراء، چاپ بیست و دوم.
۹. خمینی، سیدروح‌اله (۱۳۸۷)، **تحریر الوسیله**، ترجمه علی اسلامی، قم، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین قم، کتاب الحج، چاپ شانزدهم، جلد ۲.
۱۰. دشتی، محمد (۱۳۸۸)، **فرهنگ سخنان پیامبر اکرم ﷺ**، انتشارات امیرالمؤمنین، چاپ اول.
۱۱. راسخ، محمد (۱۳۸۱)، **حق و مصلحت** (مقالاتی در فلسفه حقوق، فلسفه حق و فلسفه ارزش)، تهران، انتشارات طرح نو.
۱۲. رحمت کاشانی، حامد (۱۳۹۱)، **فرهنگ سخنان رسول خدا ﷺ**، نگارشی از کتاب **نهج الفصاحه**، تهران، نشر پیام حق، چاپ پنجم.
۱۳. رسولی محلاتی، هاشم (۱۳۷۸)، **گلچینی از سخنان حکمت‌آمیز و اندرزهای رسول خدا ﷺ و ائمه معصومین با ترجمه فارسی منتخب از کتاب روضه البحار الانوار علامه مجلسی**، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول.
- قرآن کریم
۱. ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۹۱)، **مسئولیت بین‌المللی دولت، متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل**، تهران، انتشارات شهردانش، چاپ چهارم.
۲. ابراهیمی، جهان‌بخش (۱۳۸۲)، **سیری در حقوق بشر**، تهران، انتشارات زوار.
۳. امام الرضا علیه السلام، علی بن موسی (۱۴۰۶ق)، **صحیفه الامام الرضا علیه السلام**، نجف، محمدمهدی، مشهد، کنگره جهانی امام رضا علیه السلام.
۴. البار، محمدهلی (۱۴۲۹ق)، **الطیب ادبه و فقهه**، دمشق، دارالقلم.
۵. باقری، حامد و دیگران (۱۳۹۷)، «حق بر سلامت و بهداشت عمومی از منظر حقوق بنیادین بشر با تأکید بر سند ۲۰۳۰ یونسکو»، فصلنامه حقوق پزشکی، شماره ۴۶، سال ۱۲، پائیز، ص ۲۰۵-۱۷۹.
۶. بطحائی گلپایگانی، محمدهاشم (۱۳۸۳)، «اسلام و حقوق بشر» **مجموعه مقالات حقوق بشر در جهان امروز**، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول.
۷. حسینی، لطیفه (۱۳۹۶)، «مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان به عنوان دولت میزبان در تضمین حقوق عمومی زائران»، به

۱۴. سازمان اصلاحات جزایی بین‌المللی (۱۳۸۰)، **مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر/یونسکو، کرسی حقوق بشر، صلح و دموکراسی**، زیر نظر اردشیر امیر ارجمند، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۵. شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۳۸۰)، **الروضة البیة فی شرح اللمعه**، تهران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی و دانشگاه‌ها (سمت) و موسسه فرهنگی طه، چاپ چهارم.
۱۶. صرامی، سیف‌الله (۱۳۸۵)، **حق، حکم و تکلیف: گفتگو با جمعی از اساتید حوزه و دانشگاه**، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۱۷. طوسی، محمدبن حسن (۱۳۸۸). **امالی**، ترجمه صادق حسن‌زاده، انتشارات اندیشه هادی، چاپ اول، جلد ۱ و ۲.
۱۸. _____، (۱۴۱۱ق). **مصباح‌المتهجد**، بیروت، مؤسسه فقه‌الشیعه، جلد ۲.
۱۹. عطاردی، عزیزالله (۱۳۶۸)، **اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه‌السلام)**، نشر کتابخانه صدر، چاپ دوم.
۲۰. فلسفی، هدایت‌الله (۱۳۷۴ - ۱۳۷۵)، «تدوین و اعتلای حقوق بشر در جامعه بین‌المللی»، **مجله تحقیقات حقوقی**، شماره ۱۶ - ۱۷، ص ۹۵-۱۰۳.
۲۱. قاری سیدفاطمی، محمد (۱۳۸۸)، **حقوق بشر در جهان معاصر**، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، جلد ۱.
۲۲. محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۷۷)، **میزان الحکمه**، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث.
۲۳. ورعی، جواد (۱۳۸۱)، **حقوق و وظایف شهروندان و دولتمردان**، قم، دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری.
24. Henry j .Steiner .Philip Alston, **Ryan goodman** , (2008) International human rights in context ,law politics morals , **third edition** ,oxford.
25. Lawrence OG. (1986), **A Theory and Definition of public Health Law**.Washington:Georgetown University Law Center.
26. Lerner, Natan, **Religion (2006)**, Secular Beliefs and Human Rights, **Martinus Nijhoff Publishers, Leiden. Boston.**
27. Rehman, Javaid and C.Breau, **Susan (2007)**, Religion, Human Rights and International Law, a critical examinations of Islamic State practice, **Leiden, Boston, Martinus Nijhoff.**

متن کامل اعلامیه حقوق بشر اسلامی، دسترسی ۱۳۹۸/۸/۲۲.

<https://rasekhoon.net/article/how%/139211/D9%85%D8%AA%D9%86>.

متن کامل کنوانسیون رفع تبعیض نژادی، دسترسی ۱۳۹۸/۸/۲۲.

<http://www.unic-ir.org/hr/convention-elimination.htm>.

متن کامل کنوانسیون حقوق کودک، دسترسی ۱۳۹۸/۸/۲۲.

<http://www.unic-ir.org/hr/convention-child.htm>.

متن کامل میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی، دسترسی ۱۳۹۸/۸/۲۳.

<http://www.unic-ir.org/hr/convention-ec.htm>.

متن کامل اساسنامه سازمان جهانی بهداشت ۱۳۸۸/۲/۳۰، شماره خبر: ۳۷۸۴، دسترسی ۱۳۹۸/۸/۹.

<http://behdasht.gov.ir/news%/D8%A2%DB8%C%DB8%C%D9%86>.

متن کامل منشور ملل متحد.

United Nation Charter ,1945 ,Available at :www.un.org.com.

سایت سازمان جهانی بهداشت، دسترسی ۱۳۹۹/۳/۳۱.

www.who.org

